

Ulla Ijäs, *Talo, kartano, puutarba: Kauppabuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varbaismodernissa Viipurissa* [Huset, herrgården, trädgården: Handelshusägaren Marie Hackman och hennes konsumtionsval i det tidigmoderna Viborg], Turun yliopiston julkaisuja - Annales Universitatis Turkuensis C:402, (Åbo: Åbo universitet 2015). 255 pp.

Under de senaste decennierna har konsumtionshistoria varit ett trendigt ämne inom historieforskningen. Oftast har den varit nära knuten till forskning om eliter, så att forskning om konsumtionsvanor har använts som ett verktyg för att analysera eliter. Relativt färska svenska och finländska exempel är Karin Ågrens avhandling om Stockholms köpmannaelit (2007), där handelsmännens konsumtionsvanor presenteras som en form av maktstrategi, eller Johanna Ilmakunnas forskning om adelsläkten von Fersens konsumtionsvanor (2009). Ulla Ijäs avhandling om köpmannaänkan och handelshusföreståndaren i Viborg, Marie Hackman (1776–1865) och hennes privatkonsumtion placerar sig i denna forskningstradition.

Ijäs konstaterar genast i början av sin avhandling att hon inte eftersträvar generaliserbara forskningsresultat, eftersom föremålet är en exceptionell kvinna i en exceptionell stad. Marie Hackman, född Laube, var inte vilken borgarfru som helst, utan den centrala aktören bakom handelshuset Hackman & Co:s framgångar på 1800-talet, ett av de centralaste företagen i Finlands industriella historia. Hon ärvde handelshuset efter sin make Johan Friedrich Hackman och ledde och utvidgade det framgångsrikt i ett halvt sekel, samt överförde senare verksamheten till sin son. Vid Marie Hackmans död 1865 var Hackman & Co ett framgångsrikt företag i många branscher och Finlands största trävaruexportör.

Familjen Hackmans hemstad Viborg var en av det svenska rikets största handelsstäder fram till 1721, då det anslöts till Ryssland i

freden i Nystad. Stadens köpmannaelit var till sitt språk och ursprung kraftigt tysk. Tyska köpmannaslakter verkade överallt i Östersjöområdet, men Viborg var så ärketyskt att det påminde mer om de gamla hansestäderna i Baltikum än om de svenska handelsstäderna. Stadens borgerskap och ämbetsmannakår fick hela tiden nya tillskott från Tyskland. Både Marie Hackmans far och hennes make var födda i Tyskland. De hade flyttat till Viborg på jakt efter ämbets- och affärsmöjligheter.

Köpmännen i Viborg var rika kosmopoliter som omhuldade sina täta släkt- och handelsförbindelser till Tyskland och England, och som tillägnade sig sina konsumtionsvanor från det kejsarliga S:t Petersburg. Ijäs åskådliggör detta med flera beskrivande exempel. I de viborgska köpmannahusen fanns enligt modell från de petersburgska palatsen väldisponerade representationsutrymmen och separata salonger för herrar och damer, medan handelsmännen i Åbo nöjde sig med mera anspråkslösa planlösningar i sina bostäder. I Åbo skiljde man inte heller på rummens användningsändamål enligt kön, vilket man gjorde i Viborg. Köpmännen från Viborg ville ha gipstak i sina rum efter modell från förnäma palats i metropolen runt hörnet, medan deras lika förmögna ståndsbröder i Åbo höll till godo med bräddtak.

Även om det finns uppenbara skäl till att betona Viborgs särart, känns det ibland som om Ijäs använder argumentet som ett slags sonisk skruvmejsel för att öppna alla dörrar. Till exempel det stora antalet änkor som bedrev affärsverksamhet kan inte enbart anses vara en viborgsk specialitet, trots att den ryska lagstiftningen visserligen gav kvinnor exceptionellt stora rättigheter inom affärsverksamhet. Betydande affärsänkor fanns det också i så gott som alla svenska städer. På samma sätt kan man inte förklara ståndsöverskridande äktenskap mellan borgerskap och adel enbart med att de två samhällsklasserna i Viborg var ovanligt likartade, eftersom det var frågan om ett fenomen som existerade åtminstone i de

nordiska länderna. På denna punkt kunde Ijäs som jämförelseobjekt tagit till exempel de teorier som den svenska socialhistoriens grand old man, Sten Carlsson, framfört om uppkomsten av ett enhetligt herrkapsstånd på 1700-talet.

Ijäs har lyckats rekonstruera Marie Hackmans privatkonsumtion mycket detaljerat, som källa har hon använt det Hackmanska handelshusets kontoböcker där också direktriens privatkonsumtion ingår. Denna avdelning är en skattkammare för alla som vill ha kunskap om elitens konsumtionsbeteende i början av 1800-talet. Hackmans kontoböcker och brev avslöjar fascinerande detaljer: ljusen inköptes från St Petersburg för att inte rinnande talg skulle förstöra kristallkronan; sjömän var förbjudna att bjuda porter till Hackmans papegoja; Marie Hackman letade efter en nykter trädgårdsmästare som förstod sig på ananasodling i orangeri; och Johan Friedrich Hackman köpte ett förgyllt marmorbord bara för att hämnas på sin fru för hennes dyra klädinköp.

Thorstein Veblens och Pierre Bourdieus forskning om konsumtion och status har gett de centrala teoretiska utgångspunkterna till Ijäs undersökning. Veblens och Bourdieus sätt att betrakta konsumtion som en form av statusgenererande kapital är centralt. Däremot tar Ijäs avstånd från idén om "den ståndsmässiga konsumtionen" eftersom Marie Hackman som konsument inte kan placeras i ett bestämt fack som en typisk representant för ett stånd. Hennes ståndstillhörighet var tvärtom glidande. Marie Hackman stod å ena sidan i ledningen för ett handelshus och var en kompetent affärskvinna, å andra sidan var hon dotter till en nyligen adlad ämbetsman och medlem av den viborgska elit som efterhärmat adels konsumtionsvanor. I hennes kontoböcker hittar man både adels överdådiga konsumtionsval, och förment borgerliga lösningar som satte affärsverksamhetens fördelar framom konsumtionen. Hon använde till exempel stora pengar och anlätade dyra arkitekter för att hennes av fadern ärvda stadspalats, det finaste i Viborg, skulle byggas om enligt det

senaste modet. Men när handelshuset behövde pengar för nya investeringar tvekade Marie ändå inte att sälja sitt palats och flytta till något mer anspråkslöst.

I sina tolkningar betonar Ijäs Marie Hackmans kvinnlighet och adlighet som förklaringar till hennes konsumtionsval. Det här torde vara en medveten antites till tidigare forskning, där hon främst har beskrivits som en "manhaftig" affärskvinna. Efter att Marie Hackman avlidit i hög ålder 1865 framhävdes hennes maskulinitet och särart i nekrologerna, och de här tolkningarna har upprepats inom senare forskning. Enligt Ijäs bottnar dessa karakteriseringar i att samhället och affärslivet maskuliniserades under 1800-talets lopp. I Marie Hackmans ungdom var däremot borgaränkor som bedrev affärsverksamhet vanligt förekommande, trots att det vid hennes död inte var lika vanligt. Tvärtom föreskrev normer senare att kvinnor inte verkade självständigt inom affärsvärlden. De sågs inte i denna nya affärskultur som kapabla till affärsverksamhet. Därför förvandlade nekrologförfattarna Marie Hackman till ett undantag för sitt kön, till en affärsman född i en kvinnas kropp.

Många tolkningar skulle dock fungera även i motsatt riktning, till exempel fallet med Herttuala gård. Enligt Ijäs var godsägandet för kollegieråd Johan Friedrich Laube och hans dotter Marie Hackman framför allt en statusfråga sprungen ur adelsidentitet, en symbolisk manifestation för att de tillhörde eliten. Å andra sidan hade gården, både för far och för dotter, konkret ekonomisk betydelse. J. F. Laube inrättade en framgångsrik cikoriafabrik på Herttuala, denna blev så central för hans identitet att han till och med valde att pryda sitt adelsvapen med en cikoretorkugn. Marie Hackman utvidgade Herttualas industriella anläggningar med en repfabrik. Godsägandet kan alltså lika väl uppfattas som en mycket förnuftig, borgerlig affärsverksamhet.

De potentiella skillnaderna i tolkningen förstärker dock ytterligare Ijäs huvudtes: Marie

Hackman var en identitetsurfare, som skickligt utnyttjade både sin adlighet och sin borgerlighet till sin egen fördel. Mycket avslöjande i detta avseende är beskrivningarna av hur hon begagnade det adelsvapen hon ärvt efter sin far. Vid jordförvärv använde hon sig av släkten Laubes vapensigill, eftersom adelskap skänkte henne fördelar som jordägare. Samtidigt lät hon ta bort vapnet från sidan på sin ärvda vagn och ersatte det med initialerna M.H. I denna lilla gest syns den borgerliga individualismens seger över den adliga kollektivismen: i vagnen reste inte någon anonym medlem av en adelssläkt, utan en stor affärskvinna, Marie Hackman.

Till sist ska ännu påtalas en sak som inte på minsta vis är disputandens fel, nämligen avhandlingens utseende. Efter att Finska litteratursällskapet (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) rätt så nyligen av ekonomiska skäl upphörde med sin serie *Bibliotheca Historica* har avhandlingar i historia på finska främst utkommit i universitetens egna publikationsserier. I dem har man fäst ringa uppmärksamhet, eller ingen alls, vid utseendefaktorer. Också i det här fallet gör bokens tråkiga layout, den alltför täta texten och en nästan oläslig font i fotnoterna läsningen tung. Vore det för mycket begärt att man också i universitetens publikationsserier skulle fästa avseende vid estetik och läsarvänlighet?

Juba-Matti Granqvist
(översättning: Sofia Gustafsson)

Emmi Lahti, *Tietäjiä, taikoja, hautausmaita. Taikuis Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla* [Cunning Folk: Practitioners of Magic and Cemeteries: Magic in Late 18th-Century Finland], *Jyväskylä studies in humanities* 279 (Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2016). 298 pp.

Häxor och trolldom som företeelser intresserar kulturforskare och historiker sedan länge.

Det finns livaktiga forskningstraditioner i ämnet både i och utanför de nordiska länderna. Häxor, kloka gummor och andra trollkunniga, samt häxkonst och trolldom, och de föreställningar och traditioner som dessa har ingått i, har undersökts inom flera discipliner. Etnologiska, antropologiska och folkloristiska perspektiv har anlagts, men fenomenet har också betraktats utifrån rättshistoriska, kulturhistoriska, socialhistoriska och kyrkohistoriska synvinklar.

Emmi Lahtis avhandling om trolldom och trollkunniga i Finland under andra hälften av 1700-talet tillför med sin tidsavgränsning en intressant ny dimension till denna forskning, eftersom denna tidsperiod tidigare har rönt lite uppmärksamhet inom fältet. Den historiska och rättshistoriska forskningen om fenomenet har i högre grad koncentrerat sig på 1600-talet, medan den folkloristiska och antropologiska forskningen har satt mest fokus på 1800- och 1900-tal. Empirisk forskning om häxor och trolldom under upplysningens och nyttans århundrade, 1700-talet, har inte tidigare gjorts i denna omfattning.

Författaren undersöker häxor och trolldom som samhällseliga och kulturella företeelser, och studerar fenomenet i samfundet genom domstolsmaterial. Hon använder sig av handlingar från Vasa hovrätt (grundad 1776) samt conceptdomböcker och reoverade domböcker från underrätter som lydde under Vasa hovrätt. Källmaterialet täcker geografiskt sett Österbotten, Savolax, Karelen, Kajanaland och delar av nuvarande Mellersta Finland, det vill säga ungefär en tredje del av dagens Finland. Området inkluderar områden i väst, öst och norr. Lahti undersöker betydelsen av kön och social ställning i trolldomsrättegångar. Vid sidan av en kvantitativ del om antalet trolldomsprocesser, de anklagades kön och sociala bakgrund, undersöker Lahti särskilt varför trolldom och trollformler som har uttalats på begravningsplatser och kyrkogårdar fick en så framträdande plats i det sena 1700-talets trolldomsrättegångar.

Lahti för en omfattande källkritisk diskussion om på vilket sätt och för vilka ändamål domstolsprotokollen har uppkommit, och resonerar om hur man kan finna kunskap om folkliga föreställningsvärldar och upplevelser i ett material som har skapats av representanter för överheten i en kontext som uttryckligen präglas av myndigheternas behov och perspektiv. Lahti har läst och studerat sina källor i relation till tidigare historisk forskning om häxor och trolldom, men har också relaterat sin egen läsning av källorna till forskningsrön inom folkloristik. På det här sättet har hon skapat en mångsidig och fullödlig bild av trolldom och folkliga föreställningar om häxkonst och övernaturliga fenomen som en levande del av vardagslivet och lokalsamfundet i det sena 1700-talets Finland.

Centrala frågor i arbetet är vilken roll och mening trolldom hade i 1700-talsmänniskans liv, vad begravningsplatstrolldom var och hade för betydelser, betydelsen av kön i rättsprocesser om trolldom, trolldomsrättegångsförfarandets strukturella ramar samt trolldomsfenomenets geografiska utbredning i Finland under 1700-talets sista decennier. Emmi Lahti ställer sig också frågan varför det fanns rättsprocesser om trolldomsfall vid denna tid i denna region.

Genom att undersöka och besvara dessa frågor gör Lahti förtjänstfull grundforskning. Att Lahti i sina tolkningar stödjer sig också på folkloristisk forskning är värdefullt, och hon kunde till och med ha gjort modigare slutledningar med hjälp av den. Däremot bidrar hon inte med nya källor eller nya metodologiska eller teoretiska grepp på ämnet. En i inledningen omnämnd målsättning att öppna upp nya perspektiv, utveckla ett mikrohistoriskt perspektiv och kvalitativ närläsning av källor förblir snarare en otydligt artikulerad målsättning än konsekvent genomförda grepp.

Mer konsekvent genomfört är däremot greppet att testa teoretiska förklaringsmodeller via sitt källmaterial. Lahti använder en

socioekonomisk modell som utgår från de anklagades sociala och ekonomiska position i samfundet som en springande punkt för förståelsen av häx- och trolldomsprocesser. Hon diskuterar och prövar också konfliktteori som fokuserar på ekonomiska och sociala konflikter och motsättningar som förklaring, samt genusteori som fäster uppmärksamheten på kön eller genus. Särskilt lyfter Lahti fram teori om maskulinitet och den ideala eller hegemoniska manligheten i dåtidens samhälle. Hon resonerar också om den feministiska häx- och trolldomsforskningen, som länge dominerade detta forskningsfält, och som tolkar processer och domar mot (kvinnliga) häxor som en del av och i relation till samhällets patriarkala strukturer. Lahti konstaterar på många ställen att det inte har funnits en enda orsak till häx- och trolldomsprocesser, utan att orsak och verkan ofta har varit långt mer komplicerad (något som i och för sig kanske är mera regel än undantag i den historiska verklighet forskare studerar). Lahti kunde gärna ha lyft fram och resonerat ännu mera och tydligare kring denna mångfald av samtida orsakssammanhang. Nu tar hon bara delvis avstånd från idén om att man kan applicera en eller två tydliga tolkningsmodeller på företeelsen.

Lahti knyter förtjänstfullt sin egen forskning till tidigare finländsk och internationell forskning. Relationen mellan den egna undersökningen och den äldre forskning som Lahti bygger på hade dock gärna fått vara ännu tydligare artikulerad. Vilket resonemang som bygger på den egna undersökningen och vilket som återger och diskuterar tidigare forskning är inte alltid tydligt i texten. Särskilt frågan om relationen mellan Lahtis egna undersökningsresultat om det sena 1700-talet och den tidigare finländska forskningen om 1600-talets häx- och trolldomsprocesser hade mycket gärna kunnat ges en mera omfattande diskussion. Lahti hade kunnat vara mera modig med att tydligare lyfta fram, diskutera och ge ut-